

УДК 001:929-054.72 В.САДОВСЬКИЙ(477.43/4)(09)(045)

Ю.В.Телячий

Професор-хмельничанин Валентин Садовський: гриф секретності знятий

У статті аналізується кримінальна справа уродженця Хмельниччини Валентина Васильовича Садовського (1886–1947 рр.) – українського державного, громадського діяча, вченого-географа, жертви сталінських репресій.

Ключові слова: Валентин Садовський, Центральна Рада, еміграція, кримінальна справа, тоталітаризм.

24 листопада 1947 р. в тюремній лікарні НКВС на 61 році життя відійшов у вічність професор Валентин Васильович Садовський – визначний український державний, громадсько-політичний діяч (один із засновників Української Центральної Ради, перший генеральний секретар судових справ у Генеральному секретаріаті (1917 р.), перший міністр юстиції в першому уряді Української Народної Республіки (1918 р.), міністр праці УНР (1920–1921 рр.)), учений-економіст, соціолог, економіко-географ, представник інтелігенції еміграційного польсько-чехо-словацького середовища¹. “Сл[авної] п[ам’яті] проф. В.Садовський був людиною тої доби нашої історії й належав до плеяди тих наших культурних, громадських і політичних діячів ... покоління жертвених і самовідданих ... піонерів політичної праці й боротьби, що промочувало шлях українського національного визволення з московської неволі, довело до створення української держави 1917 р., несло на своїх плечах усенький тягар державного будівництва, захищало мілітарно границі новоствореної держави перед сусідами-агресорами аж до 1921 р. Багато діячів тієї генерації загинуло героїською смертю на фронтах, чимало, постарівшись в злиднях на еміграції відійшло вже у вічність, але, мабуть, найбільше їх загинуло смертю мучеників в московських большевицьких тюрмах і на засланнях,” – такими словами відгукнулася на його загибель американська газета “Свобода” в серпні 1948 р.²

Ім’я В.В.Садовського, в силу специфіки його громадської, політичної, наукової діяльності, державницької політики та приналежності до еміграційно-націоналістичного табору, було приречене на 70 років забуття в УРСР і лише в липні 1993 р. він був реабілітований вже в незалежній Україні³. Якщо не враховувати відомостей з характеристики наукової роботи за межами України в “Українській еміграції” С.Наріжного⁴, інших праць, що побачили світ за межами України, можна констатувати про майже повне забуття В.Садовського на батьківщині.

Завдяки проф. Олегу Шаблію (м.Львів) у 2004 р. з’явилося перше фундаментальне дослідження наукової діяльності проф. В.В.Садовського в серії “Постаті українського землезнання”⁵. Миколою Шевчишеним (м.Хмельницький), автором дисертаційної роботи “Внесок професора В.В.Садовського в

українську суспільну географію” (2010 р.), визначене місце вченого в історії географічної науки⁶. Однак поза увагою науковців залишилися нерозкритими його громадська, політична діяльність, творча праця в еміграції.

Валентин Садовський народився в с.Пліщин Старокостянтинівського повіту Волинської губернії у сім’ї священика. По закінченні юридичного факультету Київського університету (1909 р.) вступив на економічний факультет Петербурзького університету. В Петербурзі був одним із організаторів українських студентських громад. Належав до складу керівних органів студентських організацій – інформаційного бюро та Головної ради, співробітничав із часописом “Український студент”, за їх дорученням виїздив до Галичини за українською літературою і соціал-демократичними виданнями. В м.Петербурзі вступив до місцевої організації УСДРП, у 1914–1915 рр. викладав на місцевих українських таємних університетських курсах, провадив агітацію серед військових. Після закінчення університету (1913 р.) працював товаришем присяжного повіреного, а 1915 р. переїхав до м.Києва, де зайнявся адвокатською практикою.

З початком Української революції був серед членів-засновників Центральної Ради, яка 13 березня 1917 р. запросила його до комісії для складання відозв, а через два дні рекомендувала представником Звенигородського повіту у Київському губернському комітеті Ради об’єднаних громадських організацій. На Всеукраїнському національному конгресі (квітень 1917 р.) В.Садовський виголосив доповідь “Про територію автономної України”.

У першому складі Генерального Секретаріату В.Садовський обійняв посаду генерального секретаря судових справ (червень-серпень 1917 р.). За відсутності голови Генерального Секретаріату виконував його обов’язки. Після зміни кабінету залишався членом ради Генерального секретарства (Міністерства) судових справ. Як член Малої Ради, брав участь у прийнятті IV Універсалу, обговоренні Берестейського мирного договору, входив до економічної парламентської комісії, яка вивчала економічний аспект договору.

Після гетьманського перевороту його було запрошено до політичної комісії української делегації на переговорах з більшовицькою Росією. Одночасно викладав на курсах українознавства та позашкільної освіти, входив до складу опозиційної гетьманському урядові організації – Українського національного союзу. За Директорії УНР був призначений міністром праці і на цій посаді залишався в декількох кабінетах протягом 1920–1921 рр. Після поразки Української революції емігрував до Чехо-Словаччини, викладав в Українській господарській академії в м.Подєбрадах, член Наукового товариства ім. Т.Шевченка та Українського наукового інституту у м.Варшаві. В.В.Садовський – автор численних наукових праць із економічної географії, демографії, національної політики ВКП(б).

У 1945 р. В.Садовського було заарештовано в Празі радянською військовою контррозвідкою та вивезено до СРСР, де загинув у Лук’янівській в’язниці в м.Києві⁷.

Унікальним маловідомим джерелом для вивчення біографії Валентина Садовського, яке майже 50 років залишалося недоступним для опрацювання та популяризації як на науковому так і публіцистичному рівнях, є слідча справа (1945–1947 рр.), що перебуває на збереженні в Галузевому архіві СБ України (інвентарний номер 148509, почата 6 грудня 1945 р., закінчена 2 березня 1946 р., звинувачення за статтями 54-4, 54-11, 54-13 КК СРСР)¹¹.

Справа розпочинається описом документів, які в ній знаходилися на момент слідства (34 одиниці), а саме: списку осіб, що проходять по справі; протоколу про затримання; постановами про арешт і вибір міри запобігання; ордеру на арешт; анкети заарештованого; довідки про попередню судимість; дактнодовідки; протоколу обшуку та квитанції про здачу цінностей; постанови про прийняття до ведення слідства; постанови про висування обвинувачення; протоколів 9 допитів В.Садовського (8 грудня 1945 р. – 25 лютого 1946 р.); протоколу допиту обвинуваченого Добриловського М.М. (в якості свідка); постанови про приєднання документів до справи; архівної довідки; виписок із книг Д.Дорошенка “Історія України” та І.Мазепи “Україна в огні і бурі революції”, окремих фотокопій з книги Д.Дорошенка, друкованих рукописів В.Садовського; протоколу про завершення слідства; медичної довідки; обвинувачувального висновку; пакету з особистими документами; матеріалів для головуючого на судовому засіданні.

Після винесення вироку справа доповнилася ще 13 документами: листом до військового прокурора; протоколом підготовчого засідання; рішенням військового трибуналу; розпискою про ознайомлення з обвинувачувальним висновком; протоколом судового засідання; вироком військового трибуналу військ НКВС; розписками про оголошення вироку та про одержання виписки з нього; довідкою про направлення копії вироку начальнику в’язниці №1 м.Києва; касаційною скаргою В.Садовського на ім’я військового прокурора; висновком військового трибуналу; довідками про відмову в задоволенні касаційної скарги та прибуття на лікування до в’язничної лікарні на станції Дарниця.

Після смерті Й.Сталіна вирок у справі щодо обвинувачення В.В.Садовського залишився без змін (про це йдеться у відповідній довідці від 11 квітня 1956 р.). З 25 листопада 1989 р. датується чергова група документів, більшість з яких стосується поширення на репресованого прийнятого в 1991 р. Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”, яка закінчується висновком про реабілітацію від 26 липня 1993 р.¹³

У конверті з особистими речами Валентина Садовського виявлені: трудова книжка (1941 р.); окупаційна перепустка (1943 р.); медична картка (1942 р.); квитанція про передплату газети “Українська дійсність” (1945–1946 рр.); талони на придбання тютюнових виробів (1945 р.); амбулаторна стоматологічна картка (1945 р.); посвідчення дійсного члена Народної спілки збирачів поштових марок (1939 р.); читацький квиток слов’янської книговни славістичної бібліотеки в м.Празі (1941 р.); перепустки на вхід до Російського закордонного історичного архіву в м.Празі (1940 р.) та в університетську бібліотеку (1942–

1944 рр.); довідка про роботу в Українській господарчій академії з 1925 по 1935 рр.; окупаційний паспорт (1941–1945 рр.) та ін.¹⁴

Матеріали справи повною мірою характеризують позицію радянської репресивно-каральної системи до діячів української політичної еміграції міжвоєнного періоду в Чехо-Словаччині (1920–1945 рр.), учених, патріотів-інтелігентів, яскравим представником яких був і Валентин Васильович Садовський.

Достеменно не відомо, чому він не залишив Прагу й не вирушив у свою чергову, вже третю еміграцію. За наявною інформацією (1948 р.), “щоб заощадити собі на старість усіх тих пекельних мук від садистів-енкаведистів, яких об’єктом стався проф. Садовський, і від яких передчасно загинув, треба було своєчасно виїхати з Праги, ще до приходу большевиків, на нову скитальщину, як зробило багато наших пражських емігрантів, рятуючись завчасу перед московськими тюрмами, засланнями, розстрілами. Дехто з близьких проф. Садовського радив наполегливо і просив виїздити, але він уперто не хотів. Головним його аргументом було: “я не вірю, що закордоном в теперішній кон’юктурі буде можлива національна українська робота, а спасати лише своє життя для мене замала ціль”. Крім цього – в часі війни – німці вимордували на Волині родину пані Садовської [дружини Лідії. – Авт.] і через те сама думка шукати волю серед німців була для проф. Садовського осоружливою і прямо неетичною. Проф. Садовський, хоч і не мав ніяких ілюзій щодо большевиків, однак іноді приходила йому така думка, що при новому укладі сил большевики не можуть собі дозволити розпаншуватись так у Європі, як це роблять вдома. Через те залишився в Празі, через те мусів пройти поперек два роки мученицької дороги по етапах енкаведистських тюрем, підвалів, закамарків і гортур... Ще не стрясли пилюку з себе, зі швидкого і раптового походу на Прагу – військове НКВД негайно ж кинулось з готовими списками арештувати українських наукових, громадських і політичних діячів-емігрантів, а також натуралізованих українців – чеських громадян. Проф. Садовського арештували 12.05.1945 і зараз же вивезли з Праги”¹⁵.

Дійсно, невдовзі після звільнення Радянською армією Праги, 12 травня капітан “СМЕРШУ” Мішин провів затримання В.В.Садовського “як білоемігранта, працюючого міністром юстиції при уряді УНР і членом центральної ради” “на підставі матеріалів, які надійшли від громадян м.Праги”, оскільки “Садовський, перебуваючи за кордоном проводив роботу, ворожу СРСР”, – як зазначалося в протоколі затримання¹⁶.

За свідченнями колеги по тюремній камері, “...по році перебування там він зробився зовсім старим, беззубим дідом з опухлими ногами і що його в тому лахмітті, яким він прикритий – ніхто би вже не пізнав”¹⁷. Згодом його етапували до Лук’янівської в’язниці Києва. 29 січня 1946 р. заступник наркома держбезпеки УРСР генерал-майор Єсипенко затвердив постанову про продовження терміну слідства та утримання під вартою¹⁸. Слідство у справі завершилося 27 лютого 1946 р.¹⁹. Ніхто не взяв до уваги факт хвороби ув’язненого (туберкульоз легень)²⁰.

В обвинувальному висновку, датованому 2 березня 1946 р., В.В.Садовському висувалися злочинні дії за статтями 54-4, 54-11, 54-13 КК УРСР (антирадянська діяльність). Його справа передавалася на розгляд суду військового трибуналу Київської області²¹. 27 березня 1946 р. на підготовчому судовому засіданні постановили “справу слухати в закритому судовому засіданні без участі обвинувачення та захисту і без виклику свідків”²². Саме засідання військового трибуналу відбулося 30 березня 1946 р. й тривало 1 год. 15 хв. (з 20.05. по 21.20). Вирок був нещадним. Суд вирішив: “Садовського В.В. за сукупністю здійснених ним злочинів ... позбавити волі терміном на 10 років без конфіскації майна”²⁴. 1 квітня засуджений подав касаційну скаргу до військового трибуналу військ НКВС Українського округу, який залишив вирок без змін²⁵. 3 травня 1946 р. його перевели до нового місця ув’язнення²⁶, де й помер 24 листопада 1947 р.²⁷. [За іншими джерелами, – загинув від рук кримінальних злочинців]²⁸.

Після цього – майже 45 років невідання, глухої завіси, аж до початку масової реабілітації жертв політичних репресій в СРСР. Перша хвиля реабілітації після смерті Й.Сталіна не відновила чесне ім’я проф. В.Садовського. Реабілітаційні заходи щодо нього розпочалися з листопада 1989 р.²⁹. Нарешті, вже в незалежній Україні, 1993 р. заступник генерального прокурора України В.І.Кравченко затвердив реабілітаційний висновок щодо В.В.Садовського “в зв’язку з відсутністю сукупності доказів притягнення до кримінальної відповідальності”³⁰.

На жаль, життя, діяльність проф. Валентина Садовського ще не на достатньому рівні стали предметом уваги науковців, широкою аудиторії. Певною мірою виправленню ситуації сприяло проведення виїзного засідання Держархіву Хмельницької області на тему “Подольнин В.Садовський – видатний діяч УНР, жертва сталінських репресій” у с.Пліщин, на його малій батьківщині 8 червня 2007 р.³¹. На урядовому рівні, згідно рішення Міністра юстиції України М.Оніщука (2007 р.) був підписаний наказ щодо дослідження історії становлення та розвитку органів юстиції в Україні. Планувалося звернутися до КМ України з пропозицією присвоєння імені В.Садовського одному з вищих навчальних закладів юридичного профілю, започаткувати іменну стипендію на його честь та встановити спеціальну відомчу нагороду Мін’юсту України ім. В.Садовського³². 18 грудня 2008 р. Шепетівська міська рада перейменувала частину вулиці Київської на вулицю Валентина Садовського³³.

Отже, В.В.Садовський спрямовував свої знання на утвердження демократичних цінностей, розвиток вітчизняної науки, розбудову незалежної держави. Однак він розділив гірку долю десятків тисяч жертв сталінського тоталітаризму. Його всебічна громадська, політична, наукова діяльність потребує фундаментального вивчення в Україні та за кордоном.

Примітки:

1. Садовський Валентин Васильович. Матеріали з “Вікіпедії” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.geograf.com.ua>.

2. Проф. Валентин Садовський (Посмертна згадка) // Свобода (США). – 1948. – 3 серп. – Ч. 178. – С. 3.

3. Висновок про реабілітацію Садовського В. В. від 27 липня 1993 р. по кримінальній справі арх. № 39159 // Слідча справа Садовського В. В. – Галузевий архів Служби безпеки України. – № 148509, арк. 151-151 зв.
4. Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – [Репринтне видання 1942 р.]. – Львів-Кент-Острог, 2008. – Ч. I. – Видання друге. – С. 328, 344, 488. 6, 8, 118, 160, 199, 203, 206, 238, 239, 250, 316, 317.
5. Професор Валентин Садовський / упоряд. О.Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 306 с.
6. Шевчишен, М. Ю. Внесок професора В.В.Садовського в українську суспільну географію: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.13 “Історія географії” / М. Ю. Шевчишен. – Львів, 2010. – 20 с.; Його ж. Валентин Садовський – наш видатний земляк, науковець і громадський діяч / Микола Шевчишен // Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17–18 берез. 2011 р.) – Хмельницький: Видавець ПП Заколотний М.І., 2011. – С. 320-324.
7. Садовський, В. В. // Довідник з історії України (А-я) / за заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – [2-ге вид., доопрац. і доповн.]. – К.: Генеза, 2002. – С. 709.; Садовський В. В. // Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради: біографічний довідник / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. – К., 1998. – С. 155-156.
8. Українська Центральна Рада: Док. і матеріали. У 2-х томах. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / [упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 7, 8, 18, 20, 24, 35, 38, 48, 52, 53, 62, 64, 65, 66, 70, 71, 74, 78, 79, 80, 82, 86, 92, 116, 125, 151, п.11, п.15, п.121, п.124.
9. Українська Центральна Рада: Док. і матеріали. У 2-х томах. – Т. 2.: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / [упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 102, 111, 115, 127.
10. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Т. 2. / [упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С. 291, 304, 306, 307, 314, 318, 319, 322, 323, 325, 326, 328, 334, 337, 339, 345, 346, 349, 350, 353, 356, 360, 366, 694, 695.
11. Галузевий архів СБ України. – Слідча справа Садовського Валентина Васильовича. – № 148, 509. – 150+1 арк. (з додатками).
12. Опис документів, які знаходяться в слідчій справі. – Там само, арк. 1-1 зв.
13. Там само, арк. 131зв.-151 зв.
14. Конверт з особистими документами Садовського В. В. – Там само.
15. Проф. Валентин Садовський (Посмертна згадка).
16. Слідча справа Садовського В. В., арк. 2.
17. Професор Валентин Садовський. (Посмертна згадка).
18. Слідча справа Садовського В. В., арк. 102.
19. Там само, арк. 103.
20. Там само, арк. 104.
21. Там само, арк. 105-108.
22. Там само, арк. 114.

23. Там само, арк. 116-119 зв.

24. Там само, арк. 120-120 зв.

25. Там само, арк. 126-127 зв.

26. Там само, арк. 128.

27. Там само, арк. 144 зв.

28. Полодюк, М. Валентин Васильович Садовський – український громадський і політичний діяч / М.Полодюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perspekt.org.ua>.

29. Слідча справа Садовського В. В., арк. 134.

30. Там само, арк. 151-151 зв.

31. Пісарцов, Д. Видатний діяч своєї епохи / Д. Пісарцов // Шепетівський вісник: міськрайонна громад.-політ. газета. – 2007. – 19 черв. – № 70. – С. 2.

32. Новини Міністерства юстиції України. Міністерство юстиції дослідить історію... / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>.

33. Полодюк, В. Зазначена праця.

Резюме

В статтє анализується уголовне дело уроженца Хмельнитчины Валентина Васильевича Садовского (1886–1947 гг.) – украинского государственного, общественного деятеля, ученого-географа, жертвы сталинских репрессий.

Ключевые слова: Валентин Садовский, Центральная Рада, емиграция, уголовное дело, тоталитаризм.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 001:929-054.72 І.ГУБАРЖЕВСЬКИЙ(477.44)

Ю.В.Легун, О.М.Кравчук

Творчий спадок Ігоря Губаржевського

Висвітлюється наукова і релігійна діяльність І.Губаржевського в Україні та в еміграційний період, з'ясовано його творчий спадок як поета, публіциста, мовознавця, діяча української автокефальної церкви.

Ключові слова: І.Губаржевський, мовознавство, українська автокефальна церква, еміграція.

Науковий і релігійний діяч Ігор Володимирович Губаржевський – один з багатьох українських емігрантів, творчість яких починає сьогодні вивчатися